

XXII

Tovább nincs. Nincs semmi, – de jót tenni kell!
Az egyes emberekkel kell jót tenni. Az
emberiségen
nem lehet segíteni. A tömeg, a nagy tömeg
szomorú, végtelen, titkos törvényszerűségek
szerint
igazodik. Itt minden kéznújtás hiába.
Úgy fáj a szívem.
Úgy szeretném nagyon szeretni ezt a világot, úgy
szeretném ezeket a szegény-szegény rosszlelkű,
marakodós embereket szívemhez ölelni.

Nincs nappalom, hogy ne gondolkoznék mélyen.
És nincs perc, amely bizonyosságával
kétségbe ne ejtene.
Tegnapok és Mák ölelkeznek a földön.
Álomba-hitt jövődők képe remeg elő az égre.
És nekem mindenem elveszett.

— — — — —

(Tovább nincs)

Désen az élet látszólag még csendesen ment tovább. A kaszárnya második emeletén az ezredtörténeti és hadi múzeum részére két tágas szobát kaptam. Az egyik szobába egy sokrekeszes szekrényt állítottam. A rekeszekbe az összegyűlt anyagot osztályoztam évek, hónapok, később pedig napok szerint. Így rögtön szembetűnt, hol vannak hézagok, hiányok. A hiányzó adatokért új akciót indítottam.

Annyira belemerültem a munkába, hogy észre sem vettem, ami körülöttem a világban történik. Észre sem vettem, vagy nem akartam észrevenni?... Az olasz fronton tapasztaltak, a Bécsben hallottak visszajártak ugyan emlékezetemben, és az újságok is naponta ébresztgettek, de olyan hihetetlenek és képtelenek láttam, nem azt, amit az újságok írtak, hanem amit én ezekből az újságcikkekből és a sok kicenzúrázott üres foltból kiolvastam, hogy inkább elfordítottam szemem a közelgő valóságtól, és a történelmi anyag rendezésébe öltem bele magam.

Az újságokban pedig Wilson és Clemenceau neve mind gyakrabban előfordult. Wilson neve ragyogott. Mint új

megváltó, új Krisztus állt előttünk, aki békét és üdvöt hoz a sokat szenvedett világnak. Wilson 14 pontja úgy hangzott, mint a Sinai-hegyen kinyilatkoztatott tízparancsolat. Mégis éreztük, valami baj lesz itt a pontok körül.

Mint nagy áradat, zúgott a történelem, jött rohamlépésekben, feltartóztathatatlanul.

Tisza István bejelentette:

– Elvesztettük a háborút!

Azelőtti napon egy fiatal diák merényletet kísérelt meg ellene. Meg akarta ölni azt az embert, akit a világháború okozójának tekintett. A merénylet nem sikerült, mert a sofőr kiütötte a diák kezéből a revolvért.

A Pedagógium értesít, hogy elhalasztotta az őszi vizsgákat. Sebaj, mondom, majd tavasszal, most úgysem lehetne tanulni. Zavaros, zaklatott, bizonytalan minden.

Október 31-én kitör Budapestén az „őszirózsás forradalom”. Nem hullott vér ebben a szép nevű forradalomban. Nem volt ellenállás, mindenki lelkesedett. A pesti utcákon falragaszokon jelent meg Várnai Zseni verse: „Ne lőj, fiam, mert én is ott leszek!” Nem is dördült el fegyver a forradalom ellen.

A frontok felbomlottak. Eszeveszett zűrzavar keletkezett. A katonák fegyvert, lőszert, mindent otthagytak a harctéren, és özönlenek haza fegyelmezetlenül, féktelelenül, pusztítva mindent maguk körül. Mások nem adták ki a puskát a kezükből, kilövdöznék a vonat ablakán, de jönnek haza, haza az egymás háttára torlódtott vonatokon.

Így hullámozott a történelem, mindent felkavarva.

A tisztek gallérjáról lekerültek a csillagok. Nem kell tiszt. Mindenki egyforma. Megalakulnak a katonatanácsok. Linder hadügyminiszter világgá kiáltja:

– Nem akarok többé katonát látni!

Az eseményekről Désen csak az újságokon keresztül értesülünk. Én is levágom főhadnagyi rangjelzésem, és őszirózsát tűzök zubbonyom gomblyukába. Sapkámról is leveszem az aranyozettát, és helyébe nemzetiszínű szalagot teszek. Tiszti legényem hazabocsátom. Rátérek a „magad, uram, ha nincs szolgád” elvére. Désen sok az eső, az utcákon nagy a sár és a lucsok. Ezentúl magam takarítom cipőmet, vágok fát és rakok tüzet.

Naponta bejárok a kaszárnyába, bár senki sem törődik senkivel. A fegyelem, az alá- és fölérendeltség megszűnt. Teljes az anarchia. A parancsnokok nem mernek parancsolni, félnek, hogy parancsukat úgysem fogadja meg senki. Mindenki tesz, amit akar.

Ebben a nagy felfordulásban csodaszámba ment, hogy az ezredesem, akivel az olasz fronton találkoztam, rendben, fegyelmezetten, teljes felszereléssel hozta haza a harctérről katonáit, és csak itthon, Désen bocsátotta el, miután mindenki megkapta leszerelési iratát. Én mély tisztelettel és elismeréssel köszöntöttem őt ezért a cselekedetért.

Találkoztam P. O. századossal is. Rám néz és megölel:

— Nem megmondtam, János, hogy nemsokára otthon leszünk?

— Most mi lesz? Mit fogsz csinálni, Octavian? – kérdeztem bizonytalanul.

— Még magam sem tudom – felelte –, becsülettel harcoltam eddig. Most minden felbomlott. Egyelőre hazautazom szüleimhez, aztán elmegyek Szebenbe a Kormányzó Tanácshoz, a többit majd meglátjuk.

— Isten vezéreljen, Octavian! – mondom.

— És te? Te mit csinálsz, mihez fogsz?

— Én legszívesebben leszerelnék, de az ezredes kér, hogy maradjak, míg a történelmi anyag rendezésével elkészülök. Ne hagyjam itt félbeszerbe.

Megöleltük egymást. Elváltunk. Sose találkoztunk többet. Később megtudtam, hogy a román hadseregben alvezredesi rangig vitte.

Sokat vívódtam: mitévő legyek? Ha leszerelek, egyetlen utam csak Pest felé vezethet, ott kell elhelyezkednem, tanulmányaimat befejeznem. Ámde Pestről a legzavarosabb hírek érkeznek. Menyasszonyom rimánkodik, ne menjek abba a nagy bizonytalanságba télvíz idején. És őket sem hagyhatom itt a nagy felfordulásban, mikor azt sem lehet tudni: mi lesz holnap. Mit csinálnak ők: négy nő és egy öreg, tehetetlen, beteg apa? A környékből vész hírek érkeznek. A hazatért és felbőszült katonák sok helyt megölték vagy elűzték a jegyzőt s a szolgabíró, aki a háború idején sanyargatta a népet vagy meg-

vonta a hadisegélyt. Egyes kastélyok felgyújtásáról is szállingóztak rémhírek.

– Nem hagyatsz itt minket ilyen körülmények között – sírt menyasszonyom. – Legalább addig maradj, amíg egy kicsit kitisztul a helyzet.

Maradtam.

Az eső szakadatlanul hull, az őszi, szomorú, aprószemű, síró eső, amely ráfekszik a lélekre. Járok be a kaszárnnyába a csatakos utcákon. Az ezredesnek hetente jelentést teszek a munka haladásáról. De a munka már se engem, se őt nem nagyon érdekli. Más dolgok történnek most, nagy dolgok, világ-nagy dolgok... Fegyverszüneti szerződések születnek, kettő is egyszerre. De egyik nem tud a másikról. Károlyi Mihály és Jászi Oszkár is útra kel több társával, és megjelenik Belgrádban. Az események torlódnak egymás háttára. Budapesten kikiáltják a köztársaságot. A király elmenekül. Horvátország leszakad. Gyulafehérváron kimondják Erdélynek Romániához való csatlakozását. Új szlovák és cseh állam van kialakulóban. Sokgyermekes családok mennek, útra kelnek, nehéz batyukkal, rettenetes állapotban kászálódnak le a vagonokból. Ezeknek enni kell adni, ezeket el kell helyezni. De az országnak magának sincs ennivalója. Megjelennek az első angol és francia színes csapatok Budapest utcáin. Fel tűnik egy új név az újságokban: Vyx alezredes neve.

Terjed a spanyoljárvány is, az új ragályos betegség. Százával, ezrével halnak az emberek naponta Európaszerte. Már jobban pusztít, még több áldozatot szed, mint a háború. És védekezés nincsen ellene. Pesten meghal Kaffka Margit és kisfia, kettőjüket együtt temetik közös sírba. Párizsból Rostand haláláról érkezik hír. A *Sasfiók* és a *Cyrano* híres szerzőjének halála mélyen megrendít. Diákkoromban a kolozsvári színházban de megkönnyeztem darabjait! Szerettem a hatalmas tirádákat és az érzelmes jeleneteket. A wagrami síkon nyögtek a sebesültek, és hulltak az őszi, sárga falevelek.

Délelőtt a kaszárnnyában teszek-veszek, délután a menyasszonyoméknál vagyok, hányjuk-vetjük az élet és a világ sorsát.

Nehéz, esős, szomorú napok.

Este otthon kiszögezem újból asztalom fölé Hippokratész mondását: *Vita brevis, ars longa*, hogy emlékeztessen és serkentsen a munkára, mert nagyon elernyedtem és nagyon fáradt vagyok. Kell valami biztató, erősítő. A múlt években is, mikor a harctérről hazatértem, ott függött valami jelmondat a fejem felett. Mindig szerettem az emlékeztető felírásokat. Az első felírás, mely íróasztalom felett állt, ez volt: Isten! Nagy Úr, kell, kell hogy megsegíts! Akkor húszéves voltam, a színdarabot és az első verseket írtam Kolozsváron 1914 tavaszán. Milyen törhetetlen erővel akartam akkor valaki lenni. Azóta ötször jött el ez a sáros, lucskos, télbe hajló hideg ős. Kint fúj a szél, és néha megrezzenti ablakomat. És én a semmibe nézek. Megkérdem magamtól: minek és kinek írok? Bomlik minden körültem és bennem is. Nagy fáradtság van rajtam, bizonytalanság, kétely, zúrzavar. Mintha az egész világ terhe nyomná a vállamat. Pedig most kellene a láz, a teremtő akarat, az ifjú lendület. Öt év után, az ötéves háború után vajon segít-e Hippokratész? Szétmállottam, mint a kő, melyet a fagy, meleg, forróság, szél, eső, hó és jég ért. Az idő jege és vihara nem edz, hanem akarattalanná tesz. Pedig most kellene igazán akarni, mikor családot és jövőt kell alapítani. Mikor levethetem a katonaruhát, és visszatérhetek oda, ahonnan ezelőtt négy és fél évvel elindultam.

De vissza lehet-e oda térni? Minden elmúlt, minden megváltozott. De legfőképpen megváltoztam én. Világok választanak el az öt év előtti énemtől. Valahol és valahogy mégis meg kell állni, valahol és valahogy mégis meg kell kezdeni. De hol és hogy? Hippokratész, segíts! Most te vagy az én Istenem!

Odamegyek a kicsi vaskályhához, és új hasábokat dobok a parázsra, égjen, lobogjon a tűz. Egy fotelbe hajtom a fejem. Az idő órája jár. Hullnak, peregnek a napok, mint homokszemek. Ki tartja fel az idők futását?... Hippokratész, segíts!

Valami közelgő nagy tragédia szele csap meg, melyet – úgy érzem – nem lehet feltartóztatni. De a tragédián át kell lépni, hogy új tavaszba érkezzünk. A régi épületnek le kell omlania, hogy új fundamentumot áshassunk,

és egy igazabb, becsületesebb, egészségesebb életet kezdünk. Hippokratész, segíts!

A román hadsereg Dés felé közeledik, a Szamos völgyében már elérte Somkerék és Bethlen vonalát. Mindjárt itt lehetnek. Ezredünk készülődik, úgy határozott, hogy kiüríti a várost.

Menyasszonyom remeg.

– Mi lesz, ha neked is el kell menned az ezreddel? Mi lesz akkor velünk?

Az ezredes összehívja a tisztikart, és felteszi a kérdést:

– Ki marad, és ki jön?

Pár ember maradhatna a leszerelési igazolványok kiadását intézni, ez közös ügy, és a polgári hatóságokkal karöltve felügyelni a rendre mindaddig, míg a román hadsereg megérkezik.

Egy százados, egy hadnagy és pár őrmester jelenti be ittmaradását rajtam kívül. Nekem külön gondom és feladatom lesz – mondta az ezredes – az ezred történelmi és múzeumi anyagának gondozása és megőrzése.

Menyasszonyom boldog és magánkívül van örömében, mikor megtudja elhatározásom.

December 20-án megtörténik a román hadsereg bevonulása Désre. Az utcákon hatalmas falragaszok jelennek meg: maradjon mindenki a helyén, és folytassa munkáját.

Mi is jelentkezünk a bevonuló hadsereg parancsnokánál. A tábornok engedélyezi ittmaradásunkat a munka befejezéséig. Egyetlen feltétel: öltözzünk civilbe! Idegen hadsereg katonái a román hadsereg körzetén belül nem tevékenykedhetnek.

Zavartalanul dolgozunk.

Naponta bejárunk a kaszárnyába, rendezzük a pótzászlóalj iratait, és kiadjuk a jelentkező katonáknak a leszerelési igazolványokat.

A kaszárnyában nincs fűtés, hidegek és zordak a termek, sok helyt az ablaküveg is hiányzik, a réseken besüvít a szél. Csizmában és köpenyben dolgozunk, fejünkön prêmes sapka. De így sem bírjuk két-három óránál tovább. Átfázik a lábunk, és meggémberednek ujjaink.

Hideg, nyirkos decemberi napok.

Én a nap nagy részét menyasszonyoméknál töltöm.

Csak éjszakára megyek haza kicsiny szobámba. A kis család ragaszkodik hozzám, bennem látja minden bizodalját.

Menyasszonyom sokat búslakodik, ha arra gondol: befejeződik a munka, és akkor nekem is el kell mennem. Mindennap megkérdezi, mikor a kaszárnyából jövet hozájuk betérek: sok van-e még hátra a munkából? Mikor leszünk készen?

– Bárcsak a világ végéig tartana az a rendezés! – mondja.

Azonban a munka halad.

Január első napjaiban már nincs jelentkező katona; leszerelési igazolványát mindenki megkapta. A pótzászlóalj iratainak rendezésével is elkészültünk. Hat hatalmas deszkaládába csomagoljuk bele az irományokat és további háromba az ezred történetére vonatkozó anyagot.

A tábornoknak jelentjük munkánk befejezését, udvariasan fogadta jelentkezésünket, és január 11-ét tűzte ki utolsó határidőnek, amikor a várost el kell hagynunk. Megígérte, hogy vasúti kocsikat bocsát rendelkezésünkre.

A jelzett napon készen áll a vonat a dési állomáson.

Menyasszonyom kikísér az állomásra. Nem szólunk semmit, csak nézzük egymást és könnyes a szemünk. Mikor látjuk egymást? Mit hoz a jövő?... Nem ismételtük ezeket a sokszor feladott kérdéseket. Felelet úgy sincs.

A hó nagy pelyhekben, sűrűn hull.

Beszállok a kocsiba.

A mozdony nagyot és hosszút sípol, hangja messzire elszáll, és fájdalmasan riog az állomás mögötti Rózsadomb szomorú fáit közt. Majd nagy gőzfelhőt bocsát ki magából. A nagy fehér gőzfelhőben alig lehet látni az in-tegető kezeket, síró . szemeket. Elindulunk.

Menyasszonyom pár lépést még fut a vonat mellett.

A hó nagy pelyhekben, sűrűn hull.

— Írjál, ha tudsz!

— Mikor látlak? – vélem hallani a hangot.

A vonat a Szamos-hídon dübörög.

Hosszas bolyongás után Hajdúszoboszlón kötöttünk ki. Mintha a vonat is érezte volna, nem tudjuk, hogy hova

megyünk: csavarogtunk, állingáltunk, ténferegtünk a hófedte hegyek között.

Mire kiértünk a síkságra, a hóhullás megszűnt. Csontfagyasztó hideg állott be. Szoboszlón a lakosságnak nem volt tüzelője, fája. A szállítás megszűnt. A vonatok összevissza jártak. Az emberek a gyümölcsfákat vágták ki, és a temetőből a korhadt fakeresztekét hordták haza, hogy az ebédet megfőzhessék valahogyan.

Behordtuk az állomásról a rakományokat. Magunkat is elszállásoltuk a jéghideg szobákban. Az ágy égetett, mikor belefeküdtünk. A paplanra párnákat és pokrócokat raktunk.

Az ezredhez, mely egy szilágysági faluban táborozott, kérdést intéztünk: mitévők legyünk? Itt állunk élelem és pénz nélkül.

Az ezred gyorsan felelt: a tartalékos tisztek leszerelhetnek, a ténylegesek vonuljanak be az ezred táborozási helyére.

A tisztek között csak én voltam tartalékos: leszereltem.

Megkaptam a leszerelési igazolványom, de a leszerelési pénzért Pestre kellett utaznom. A vonaton ért Ady Endre halálának híre, éppen úgy, mint huszonhárom évvel később a Móricz Zsigmondé. Adyval – a sors különös, szeszélyes játéka folytán – életében nem találkozhattam. Az élő Adyval nem találkoztam, és nem beszéltem vele, nem tudom azt sem, vajon olvasta-e a Nyugatban megjelent verseim. És ha olvasta, hogy vélekedett róluk?

De most felvetem azt a kérdést is magamban: vajon hogy indult, hogy alakult volna életem-sorsom, ha történetesen 1914-ben nem Kosztolányinak, hanem Adynak küldöm el a verseim? Vajon Ady is elfogadta volna a verseket? És vajon Ady is válaszolt volna a levélre? És olyan gyorsan, mint Kosztolányi?

Kérdések ezek, melyekre most már nincsen felelet.